

Joep Leerssen en Doortje Lucassen

DIFFUUS ERFGOED IN KAART: HET DRAPO-PROJECT

Abstract

Flags are an important element in the visual self-display of Limburg associational life. The DRAPO project presented here aimed to inventorize these objects and map them into a database. The DRAPO project aimed to put a number of scholarly and archival challenges to the test: [1] devising a visual and analytical dataset of material culture, with descriptive and analytical power for curators and academics as well as a low-threshold accessibility for the general user; [2] allowing a ‘citizen science’ component: making active participation from the general public possible by integrating upload and addition possibilities into the Public User Interface; [3] devising the dataset in such an open relational structure that further integration with Linked Open Data datasets (in existence and in development) is possible. Use was made of Nodegoat, a web-based research environment for the humanities, to capture the objects and metadata and to allow for an interactive visualization of the underlying patterns.

Hoe verenigingen zich in de publieke ruimte presenteren

Vlagcultuur gaat ver terug en is wijdverbreid.¹ Sinds de Middeleeuwen worden banieren gebruikt om een aanwezigheid duidelijk zichtbaar te identificeren en om groepen een richtpunt te geven in de (vaak onoverzichtelijke) ruimtelijke situatie. Die traditie reikt van regimentssstandaarden op een slagveld of scheepsvlaggen op hoge zee tot de hedendaagse toeristengids die een paraplu of vaantje omhoog houdt om haar groep door de stadsdrukte te loodsen. De semantiek van die visuele signalen kent een lange traditie. Specifieke kleuren, vaak met heraldische connotaties, gaven aan militaire en nautische vlaggen een nationale connotatie in de eeuwen van de Europese staatsvorming; het nog altijd bestaande Britse ritueel van *Trooping the colour* herinnert aan die evolutie van een oorspronkelijk militaire, later nationaal-symbolische betekenis. Veel landen regelen de mores van hun vlagvertoon bij wet. Recentelijk achtte de waarnemend gouverneur van Limburg, Johan Remkes, het nodig om te gelasten dat de Nederlandse driekleur iedere dag voor het gouvernement gehesen moest worden, naast de Europese en Limburgse vlaggen. Dat was bij het provinciale bestuurs- en ambtenarenapparaat

¹ Peter Häberle, *Nationalflaggen: Bürgerdemokratische Identitätselemente und internationale Erkennungssymbole* (Berlin 2008); Tim Marshall, *A flag worth dying for: The power and politics of national symbols* (London 2017); Whitney Smith, *Flags through the ages and across the world* (New York 1975).

kennelijk minder vanzelfsprekend dan voor hem. ‘Het moet normaal zijn dat hier de Nederlandse vlag wappert. We zijn toch onderdeel van Nederland,’ aldus Remkes. ‘Normaal’ – iets wat Pierre Bourdieu een ‘habitus’ zou noemen, of Michael Billig ‘banaal nationalisme’; maar kennelijk toch ook iets dwingend, iets dat normaal ‘moet’ zijn, waaraan symbolisch en identitair belang wordt gehecht. Die combinatie van alomtegenwoordige onopvallendheid en symbolisch belang typeert vlagcultuur ten voeten uit.²

Publieke rituelen gingen en gaan met vlagvertoon gepaard. De feestelijke intocht van legers en cortèges in steden en dorpen geschiedde ‘met vliegend vaandel’, en vormde onderdeel van het statusvertoon van de hooggeplaatsten. Het dynastieke gebruik van cortèges werd weerspiegeld in de beeldcultuur van het katholicisme, waar processies luister bijgezet kregen door het gebruik van banieren en vanden. Van daaruit verspreidde het gebruik van vlaggen en vanden zich naar de burgerlijke en landelijke verenigingscultuur: de (vrijetijds)verenigingen die zich in de publieke ruimte manifesteerden, volgden het voorbeeld van militaire regimenten en kerkelijke broederschappen door dat onder de aegis van een eigen vlag of vaandel te doen. De oudste seculiere verenigingsvlaggen in Limburg dateren van rond het midden van de negentiende eeuw en vallen dus qua aanvang samen met de opkomst van de vrijetijdssociabiliteit als zodanig.³

Sinds de latere negentiende eeuw heeft het gebruik van vlaggen en vanden een hoge vlucht genomen, en de provincie Limburg biedt een rijke staalkaart van die ontwikkeling. Als verenigingen ‘uittrokken’ (zich in stoeten, processies of openluchtmanifestaties presenteerden) of een publieksoptreden ondernamen gebeurde dat stevast met de verenigingsvlag voorop, als het ware als identificerend uithangbord. De aanschaf en officiële ingebruikname (vaak wijding) van een nieuwe vlag was een kostbaar en belangrijk moment in het verenigingsleven dat dikwijls feestelijk werd gemarkeerd en/of samenviel met jubilea of andere gedenkwaardige gelegenheden. De sociabiliteit manifesteert zich en public met een vlag. Maar ook hier geldt die eerder gesignaleerde, merkwaardige combinatie van groot symbolisch belang met een alomtegenwoordigheid die

2 Chantalle Donné, ‘Nederlandse vlag wappert voortaan bij gouvernement’, *Limburg*, 7 juli 2021, <https://www.limburg.nl/nieuws/1448465/nederlandse-vlag-wappert-voortaan-bij-gouvernement>; Pierre Bourdieu, *Le sens pratique* (Paris: Minuit, 1980); Michael Billig, *Banal nationalism* (London 1995).

3 Er zijn twaalf exemplaren in de DRAPO database die duidelijk van vóór 1870 dateren. Daarbij gaat het om twee schutterijen, in respectievelijk Maastricht (St. Sebastianus, 1849) en Valkenburg (Jonge/Oude Nobele, 1857); om de zangverenigingen Orphée in Houthem (1865); om een harmonieën in Beek (1852), Hoensbroek (1857), Mheer (1857), Gennep (1861), Roermond (1864), Thorn (1864), Oud-Geleen (1866), Schaesberg (1866) en Tegelen (1867).

de individuele vlag tot een soort decoratieve, onopvallende achtergrondruis reduceert. Vlagcultuur is *diffuus*, overal en nergens. Hoe breng je dat in kaart?

Diffuse cultuur

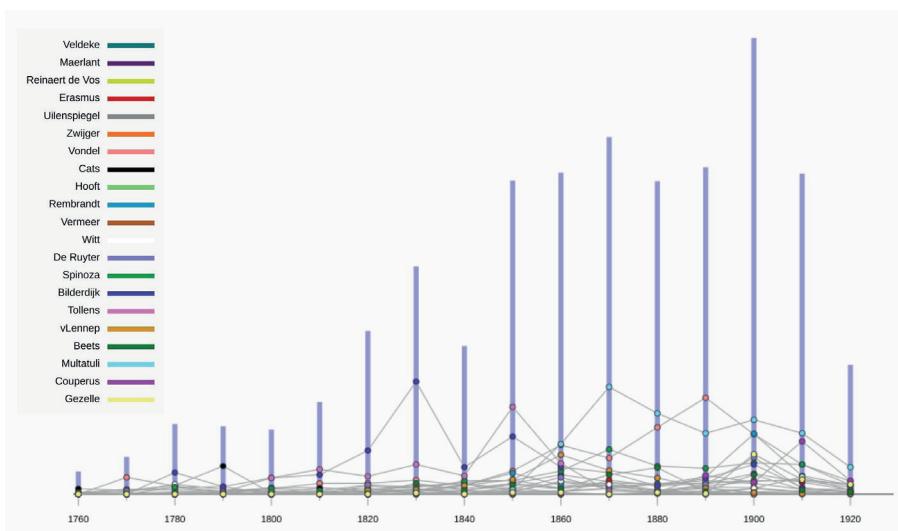
De stakeholders van ‘diffuse cultuur’ zijn talrijk en wisselen van samenstelling, vormen niet altijd een hechte, formeel omschreven groep, en de cultuurproducten zijn vaak eigendom, niet van een natuurlijke persoon, maar van een collectieve rechtspersoon (vereniging). Om die reden treedt de zichtbaarheid van die cultuurproducten weinig op de voorgrond. Je moet een beetje een cultuursociologische of antropologische kijk hebben op de samenleving om het te ontwaren. En dan, als je er eenmaal oog voor hebt, zie je het overal. En ook dat ‘overal’ is lastig, want om er greep op te krijgen lijkt het wel alsof je met een vlindernet een wolkje probeert te vangen. Een baanbrekende poging om zulk diffuus erfgoed te ‘vangen’ was de collectie *Negrophilia*, aangelegd door Rufus Collins, Felix de Rooy en Norman de Palm, die in tal van gebruiksvorwerpen en verbeeldingsmaterialen westerse karikaturen van zwarte Afrikanen registreerde (ceramiefiguurtjes, ansichtkaarten, zeep- en chocolareclames). Die collectie werd in 1990 in het Tropenmuseum in Amsterdam geëxposeerd en vormde de basis van Jan Nederveen Pieterses baanbrekende boek *Wit over Zwart: Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*.⁴ Aan de hand van honderden objecten die individueel allemaal weinig opmerkelijk en zelfs triviaal zijn, de achtergrondruis van onze publieke ruimte, wordt een patroon duidelijk – in dit geval iets dat we ‘allegaars racisme’ zijn gaan noemen.

Inmiddels kunnen digitale hulpmiddelen hulp bieden bij het bijeenbrengen en condenseren van zulk diffuus materiaal. Dat gebeurt met name door wat de computer het beste kan: sorteren – in dit geval het sorteren van metadata langs diverse parameters. Aanvankelijk was dit soort data-analyse vooral numeriek en statistisch: de visualisatie werden op basis van cijfermatige tabellen en spreadsheets gegenereerd, en bij de sociale netwerken was weinig aandacht voor verschuivende patronen in de tijd. Een netwerk werd altijd getoond op een enkel, representatief ogenblik. Om verschuivende gegevens dynamisch in de tijd te visualiseren, als een soort culturele buienradar, was een nieuwe, meer historische invalshoek nodig, en dat betekende ook: het onderbrengen van gegevens die

4 Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, Amsterdam: Stichting Cosmic Illusion Productions, Den Haag: NOVIB, 1990. Online op https://www.dbnl.org/tekst/nede008wito01_01/index.php.

niet louter numeriek waren. Dat werd een van de speerpunten van het zich ontwikkelende kennisterrein van de *digital humanities*.

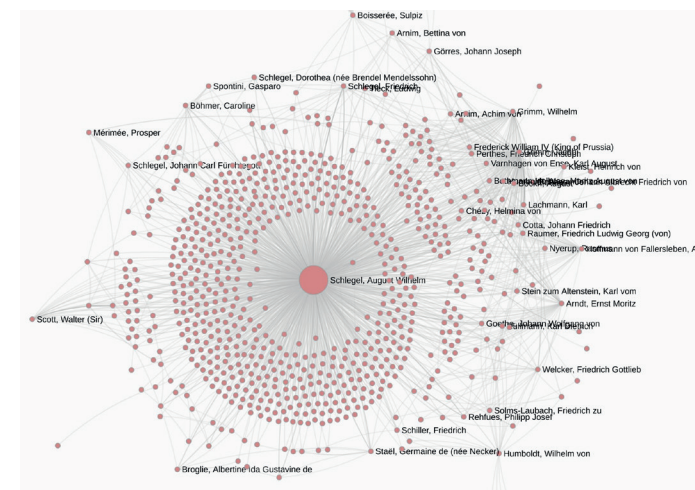
Een *chronologische* ordening genereert tijdlijnen die periodes van intensivering in de culturele productie veraanschouwelijken, of conjunctuurschommelingen in de canoniciteit (zo bijv. de wisselende status van respectievelijk Jacob Cats en Joost van den Vondel, afb. 1). *Geografische* visualisatie laat zien waar netwerken geconcentreerd waren en waar zich communicatieve ‘stiltezones’ bevonden (afb. 2). En *sociale netwerkvisualisering* laat zien welke cultuuruitingen en actoren een centrale bemiddelingsrol speelden en welke de meer marginale betrokkenen waren (afb. 3).

Afbeelding 1. Chronologische visualisatie: Tijdlijn van conjunctuurschommelingen in relatieve canoniciteit, gemeten aan het aantal publicaties in de KB dat per decennium een bepaald personage tot onderwerp heeft. Cats piekt in 1790, Vondel haalt Cats in rond 1800, Bilderdijk piekt rond 1830, Tollens rond 1850, Mutatuli rond 1870, Vondel rond 1890 (rond zijn eeuwfeest). [<https://lab.kb.nl/tool/canot>]

Afbeelding 2. Geografische visualisatie: Correspondentie-netwerken van resp. Prosper Mérimée en Ernst Moritz Arndt. Duidelijk wordt hoe dicht het Parijse, zuidwestwaarts gericht netwerk van Mérimée is, alsmede het in Greifswald en Bonn gecentreerde, noordoostwaarts gerichte van Arndt. Tussen Parijs en Bonn bevindt zich een gebied van non-communicatie waarin de frontlijnen van de Eerste Wereldoorlog zich al lijken af te tekenen. [<https://ernie.uva.nl/viewer.p/21/59/scenario/88/geo/>]

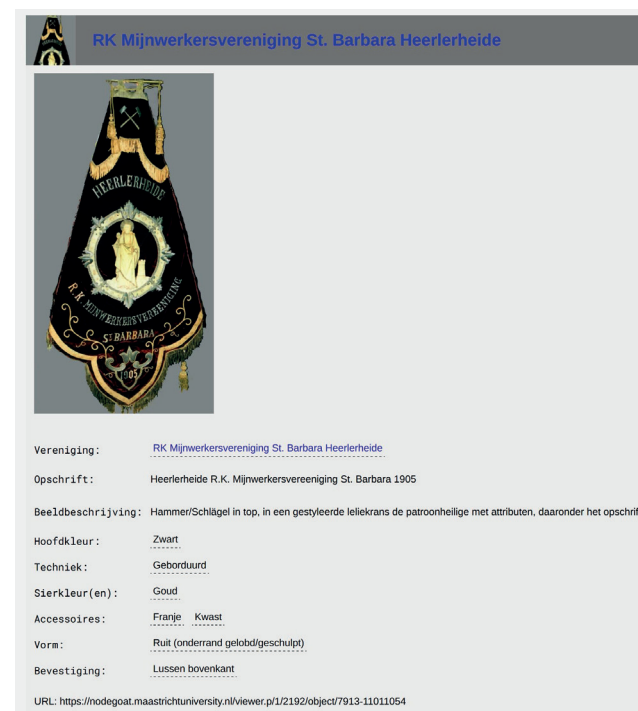
Afbeelding 3. Sociale netwerkvisualisatie: De correspondenten rondom August Wilhelm Schlegel, en de correspondenten van die correspondenten. De relatieve groepering laat zien dat belangrijke correspondent als Madame de Staël, Scott en Mérimée afzijdig staan (rechtsonder en links) de Duitse romantici in een halveaancluster bovenaan gegroepeerd staan, met andere Duitse correspondenten rechts (rechtsboven een Berlijns/Pruisisch cluster). [<https://ernie.uva.nl/viewer.p/21/59/scenario/188/soc/>]

Vlaggen en vaandels in Limburg modelleren als relationele dataset

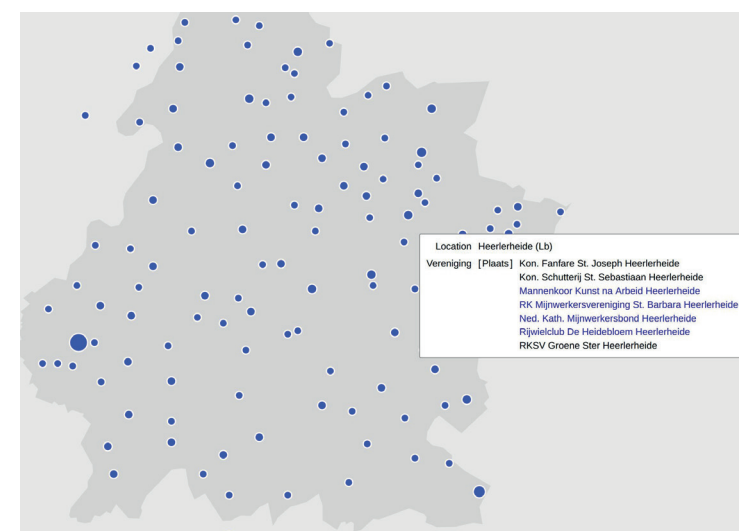
Een belangrijk hulpmiddel voor het vangen en in kaart brengen van niet-numerieke cultuurhistorische gegevens is het databeheerssysteem Nodegoat, dat zich specifiek op geestes- en cultuurwetenschappelijke en historische toepassingen richt.⁵ Met de ervaring van Nodegoat in het achterhoofd begonnen medewerkers van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg aan een analytische herinventarisering van zijn collectie vlaggen en vaandels. Het ging daarbij om erfgoed uit het Limburgse sociaalhistorische verleden: standenverenigingen, agrarische bonden en organisaties gerelateerd aan de mijnbouw. Aan het SHCL is een textielconserveringsatelier gelieerd onder leiding van Doortje Lucassen, en veel exemplaren zijn door haar handen gegaan en haar onder ogen gekomen; vele daarvan berusten bij erfgoedinstellingen zoals het SHCL zelf, Discovery Museum Kerkrade, het Limburgs Museum in Venlo en het Limburgs Schutterijmuseum in Steyl. Lucassen had een inventaris bijgehouden in het archivalische beheerssysteem MaisFlexis.

Het SHCL besloot een proefproject op te zetten. De Mais-Flexis-inventaris werd naar Nodegoat overgeheveld, waarbij de datastructuur relationeel werd opgezet: een dataset van vlag-objecten met hun metadata (kleur, materiaal, vervaardigingsjaar, afmetingen enz.) werd afzonderlijk gerubriceerd naast een dataset van de verenigingen met hún metadata (oprichtingsjaar, doelstelling enz.); vervolgens konden vlaggen ‘gelinkt’ worden aan hun bijbehorende vereniging. De verenigingen waren op hun beurt gelinkt aan een lijst van standplaatsen (met als metadata de geolocatie), hetgeen een geografische visualisering mogelijk maakte. Dankzij die relationele opzet met geolocatie kan bij de RK Mijnwerkersvereniging St. Barbara (Heerlerheide) niet slechts het bijbehorende vaandel worden aangeklikt (afb. 4); tevens wordt zichtbaar welke andere verenigingen Heerlerheide als standplaats hadden of hebben, van Mannenkoor Kunst Na Arbeid en Fanfare St. Joseph tot Kunstwielrijvereniging De Heidebloem en voetbalclub Groene Ster (afb. 5).

⁵ <https://nodegoat.net/>. Op dit ‘web-based research environment for the humanities’ draait o.m. ERNiE (afb. 2 en 3), het *Canonicity over Time*-project (CANOT) aan de Koninklijke Bibliotheek (afb. 1), en ook het hier gepresenteerde DRAPO-project.

Afbeelding 4. Vaandelbeschrijving uit de DRAPO-database

Afbeelding 5. Screenshot van overzichtskaart op limburgsevaandels.nl met pop-up voor Heerlerheide; van de verenigingen met blauwe namen staan vaandels online.

Archief, erfgoed: Van wie, voor wie?

Ongeveer tweehonderd vaandelbeschrijvingen werden vanuit de SHCL-lijst ondergebracht in een Nodegoat-omgeving, die de werktitel DRAPO kreeg.⁶ Nu werd het mogelijk om van het bestand van Limburgse vaandels – een textielen archief – een proefproject te maken op het gebied van de digitale erfgoedstudies. Om te beginnen zijn de objecten intrinsiek boeiend: vaak met grote inzet en vakkundigheid vervaardigd, afspiegelingen van de smaak en de vormgevingstechnieken van hun tijd, en een kleurrijke aanwezigheid in de Limburgse publieke ruimte als zich daar de talrijke verenigingen uit dit gewest feestelijk of plechtig presenteren. Dat alleen al maakt van deze vaandels een vorm van ‘diffuus erfgoed’: overal en nergens, van iedereen en bij iedereen bekend en bemind, maar vaak als half-bewuste ‘achtergronddecoratie’ van de publieke ruimte. Het SHCL wilde deze diffuse cultuurpresentie condenseren tot een corpus en als corpus zichtbaar en herkenbaar maken. Besloten werd om de DRAPO-dataset van een ‘front end’ (publieksinterface) te voorzien en als een galerij van Limburgse vaandels, met afbeeldingen en beschrijvingen, op het internet te presenteren.

Dat proefproject werd met steun van het Prins Bernhard Cultuurfonds, de Coöperatie Erfgoed Limburg en de Provincie Limburg aangevat. De website werd opgevat, niet alleen als een digitale etalage voor de DRAPO-database, maar ook als een interactief platform om ‘belangstellenden’ en ‘belanghebbenden’ met elkaar in verbinding te brengen.

Vanaf het begin was duidelijk dat de eerder gerepertorieerde exemplaren slechts de tip van een ijsberg vormden. Het probleem van ‘diffuus erfgoed’ is juist dat het zo diffuus is: een gerichte zoekactie om het corpus mee in beeld te krijgen is lastig. Het merendeel van de honderden, zo niet duizenden vlaggen en vaandels die Limburg rijk is, berust bij honderden verenigingen of parochies. Ze worden soms in verenigingslokalen bewaard, soms in sacristieën of pastorieën, soms in de privéwoning van een secretaris of vaandeldrager. Om die diffuse overal-en-nergens-aanwezigheid tot een welomlijnd corpus te condenseren werd besloten om de DRAPO-website ook als contactmedium voor crowdsourcing te laten fungeren.

In de website werd daarom een uploadformulier ingebouwd waarmee bezoekers hun eigen exemplaar als digitale foto annex metadata konden uploaden naar de DRAPO-database. Wel werd tussen eindgebruiker en database een

⁶ *Drapo* is in veel Limburgse dialecten het woord voor vlag of vaandel; afgeleid van het Frans *drapeau* wordt het als volksetymologie ook wel als ‘gedrapeerde vlag’ geïnterpreteerd; *drapeau* is echter een nevensvorm van *drap* (<Lat. *drappus*, ‘lap, doek’).

filtersluis ingebouwd, om ondoelmatige beschrijvingen te kunnen opschonen en de relationele tags tussen vaandel, vereniging en standplaats-met-geolocatie te kunnen aanbrengen. Om de input laagdrempelig en publieksvriendelijk te houden, kon van de eindgebruiker geen complex gestructureerde beschrijving worden geveerd, en dus was een tussenbewerking nodig tussen de rauwe aangeleverde data en de publiekelijk zichtbare DRAPO-galerij.

Aldus werd een ‘stakeholder-driehoek’ gecreëerd, waarbij de eigenaren (in casu: mensen met een betrokkenheid bij het Limburgse verenigingsleven en de Limburgse cultuur) in contact konden worden gebracht met de belangstellenden (meestal eveneens mensen met een betrokkenheid bij het Limburgse verenigingsleven en de Limburgse cultuur), met de erfgoedcuratoren van het SHCL als ‘Dritter im Bunde’ en bemiddelend platform.

De website ging 1 januari 2021 online en bevatte, naast de online-galerij en gebruiksaanwijzingen voor het uploaden, kennisclips en teksten met uitleg over de Limburgse vlaggen- en vaandelcultuur, en ook een colofon over het project zelf. Het internetadres is <http://limburgsevaandels.nl>.

Een gerichte mailing aan de blaasorkesten en schutterijen van Limburg, alsmede een kleine publiciteitscampagne in de Limburgse media, zwengete de crowdsourcing aan. In de loop van ruim een jaar steeg het bestand van tweehonderd naar ongeveer duizend exemplaren. Met de verwachte input van nog een duizendtal vaandels in kerkelijk bezit (gerepertorieerd door een inventarisatie van roerend erfgoed van het Bisdom Roermond) zal een bijna vlakdekkende en in ieder geval representatieve collectie zijn verwezenlijkt.

Het DRAPO-project mag als een succes worden beschouwd; veel erfgoedinstanties toonden zich geïnspireerd door de online-combinatie van presentatie en crowdsourcing, de relationele en multimediale vormgeving en het gebruik van een geo-gelocaliseerde zoekinterface. Nadat DRAPO de belangstelling voor dit diffuse erfgoed een focus had gegeven, bleek ook de gedachte aan een fysieke tentoonstelling aantrekkelijk. Tijdens het Erfgoedweekeinde 2021 werden op een tiental locaties kleine pop-up-tentoonstellingen gehouden met informatie- en publiciteitsmateriaal verzorgd door het SHCL. Inmiddels wordt een omvangrijkere tentoonstelling in het Discovery Museum in Kerkrade overwogen.

Bevindingen: patronen en zichtlijnen

DRAPO was een proefproject. De bevindingen waren positief. Hoewel gegevens verkregen via crowdsourcing nog altijd nabewerking van de kant van curatoren behoeven, is het een geschikte manier om diffuus materiaal tot een welomlijnd corpus te condenseren; dit verhoogt bovendien de betrokkenheid van het publiek. Wat meer is: de condensatie van het materiaal tot een corpus maakt patronen zichtbaar. Zo is in de vormgeving van vlaggen en vaandels een boeiende dynamiek van continuïteit versus innovatie waarneembaar.

De persistentie van de van oorsprong neogotische ruitvorm (een vierkant doek opgehangen vanaf een (afgeknotte) hoekpunt met de onderste punt eventueel gelobd of geschubd en de beide andere punten naar achteren omgeslagen) is opmerkelijk. Aangezien verenigingen zulke vaandels als uithangbord en zelfpresentatie gebruiken is het een kennelijke functie om de bestendigheid van de vereniging uit te dragen – het oprichtingsjaar is vaak onderdeel van het opschrift – en een traditionele, onveranderlijke vormgeving draagt daartoe bij. Het materiaal is navenant zwaar, stijf en statig: fluweel, meestal donkerkleurig, met geborduurde applicaties. Processievaandels hebben vaker de vorm van een kort antependium, zijn rechthoekig en hangen neer vanaf een dwarsstok bovenaan de vlaggenstok. Schutterijen neigen vaker tot dundoek-vlaggen die, aan de zijkant bevestigd aan een vlaggenstok, kunnen wapperen in de buitenlucht.⁷ De iconografie is sterk geformaliseerd. Symbolen als lauwer- en eikenkransen, heraldische wapenschilden, de figuur van een patroonheilige, symbolen zoals een stralende ster, verstrengelde handen of stralenkransen. De doelstelling van de vereniging wordt uitgedrukt met geformaliseerde attributen: een harp, notenbalk, of muziekinstrumenten voor een blaasorkest; gekruiste buksen of een boog voor schutterijen; hamer en handhouweel voor het mijnwezen; een boerenakker met opgaande zon voor de landbouw. Deze formele persistentie is ook merkbaar in het feit dat bij vervanging van een vlag of vaandel (hetgeen eens in de twintig à veertig jaar lijkt te gebeuren) het nieuwe exemplaar sterk aanleunt tegen het oude, soms zelfs een getrouwe kopie daarvan is (afb. 6).

⁷ Deze vormbeschrijving bepaalt ook het terminologische onderscheid tussen vaandel en vlag. Als het wappert, is het een vlag (meestal rechthoekig, aan de zijkant bevestigd). Als het een zwaar afhangend textiel uithangbord is, is het een vaandel (meestal ruitvormig, aan de bovenkant bevestigd). Vormen en woorden kunnen echter door elkaar heen opduiken. Vendelzwaaien bijvoorbeeld gebeurt niet met 'vaandels'...

Afbeelding 6. Rijkelijk geornamenteerd neogotisch vaandel, Kon. Harmonie van Thorn. Het oorspronkelijk ontwerp dateert van 1866, dit exemplaar is gerestaureerd in 1962.

Tegelijkertijd is echter ook een procesmatige vernieuwing merkbaar. Nieuwe esthetische stromingen zoals art nouveau en art déco bepalen de vormgeving van vaandels tussen 1905 en 1935, daarna is er ook een neoclassicistische en expressionistische trend: vlaggen met een witte in plaats van donkere achtergrond en pastelkleuren, of met hoekig geabstraheerde vormen en fellere kleurcontrasten. Illustratieve beeldelementen worden daarbij ingezet ter vervanging van de oudere, abstract-symbolische versieringen: mijnschachten en landschappen (afb. 7) met parochiekerk of mijnbouw-skyline.

Afbeelding 7. Jonge Boeren, Montfort, 1927. Illustratief ontwerp met 'klare lijn': akkerlandschap met zaaïende boer voor opgaande zon. Techniek: beschilderde zijde.

Nieuwe technieken en materialen doen hun intrede: beschilderd doek (zijde, katoen of linnen), batik en zeefdruk. Deze nieuwe technieken worden recentelijk bij schutterijen gebruikt voor sterk historiserende, uit oude bronnen gekopieerde vlaggen of beeldmerken (vaak in combinatie met archaïserende, neo-traditionalistische verenigingsnamen). Omgekeerd worden klassiek ruitvormige, geborduurd-fluwelen vaandels soms gesierd met een sterk eigentijdse iconografie (afb. 8). Dat alles naast de persistentie van traditionele patronen.

Afbeelding 8. Vaandel Harmonie St. Cecilia, Geleen: traditioneel kader met eigentijdse iconografie.

De Limburgse vlaggen en vaandels illustreren daarmee de smaakveranderingen in de toegepaste en decoratieve kunsten sinds omstreeks 1880. Ze documenteren ook een proces van secularisering in Limburg: de oudste vaandels behoren aan parochie- of kerkelijke verenigingen en waren vooral bedoeld om megedragen te worden in processies; later kwamen de vrijetijdscultuur en de industriële modernisering daaroverheen. De religieuze signatuur (gebruik van patroonheiligen als beeldelementen) werd in de loop van de twintigste eeuw minder overheersend.

Zulke patronen in de vormgeving van de objecten zelf komen dankzij de corpus-condensatie naar voren. Daarnaast werpt het corpus nieuw licht op andere betekenisvolle aspecten. Twee daarvan zijn [a] de rol van de vervaardigers en [b] de fijnmazigheid van de Limburgse sociabiliteit.

De vervaardigers

In de aanvankelijke opzet van DRAPO lag de aandacht vooral bij de gebruikers en opdrachtgevers. Naarmate gegevens binnenkwamen bleken zich ook patronen af te tekenen over de vervaardigers van de vlaggen en vaandels. Veel exemplaren bleken door de verenigingen in opdracht te zijn gegeven aan een nonnencongregatie. Deze konden bogen op een bestaande praktijk van kerkelijk gerichte decoratieve kunstnijverheid (paramenten, altaarkleden). Onder de congregaties die in beeld kwamen als belangrijke productieplekken lagen er acht in Zuid-Limburg – de Zusters van het Arme Kind Jezus (Simpelveld), de Zusters van de Gekruisigde Jezus (Brunssum), de Benedictinessen van Regina Pacis (Valkenburg), in Sittard de Carmelitessen en de Passionisten van het Gemmaklooster, en in Maastricht de Zusters Misericorde, de Zusters van de H. Carolus Borromeus ('Onder de Bogen') en de Franciscanessen – Missionarissen van Maria, van wie zeven exemplaren in de dataset zijn vertegenwoordigd. Uit Midden- en Noord-Limburg is dan nog productiviteit bekend van de Franciscanessen der Onbevleete Ontvangenis (Herpen), de Zusters van de Goddelijke Voorzienigheid (Neer), de Zusters van de Heilige Geest van de Altijddurende Aanbedding (Steyl), de Zusters van het Kostbaar Bloed (Tienray) en last but not least de Venlose Dominicanessen van Bethanië; de tien vaandels die van deze laatsten zijn gerepertorieerd vertonen een eigenzinnig en gedurfd design, soms surrealistisch geïnspireerd (afb. 9). Deze lijst is niet volledig maar vestigt nu reeds de aandacht op een boeiend terrein voor toekomstig onderzoek: de geschiedenis en de functie van nonnenkloosters in de kunstnijverheid van de Provincie Limburg.

Afbeelding 9. Boerinnen-Jeugdbond (1960) vervaardigd door de Dominicanessen van Bethanië; een gestileerde, bont gekleurde akker waarin de initialen (bjb) zijn verwerkt. De kleurige vakken zijn van zwarte contouren voorzien.

[<https://nodegoat.maastrichtuniversity.nl/viewer.p/1/2192/object/7913-9807488>]

Die kunstnijverheid valt terug te voeren tot de kerkelijke decoratieve ateliers uit de decennia van de Katholieke heropleving (het 'Rijke Roomsche Leven'), die, in de geest van Pierre Cuypers, vooral neogotisch werkten en waarbij grensoverschrijdend verkeer met het Belgisch en Duitse achterland aan de orde van de dag was. In de vroege jaren werden vaandels besteld bij onder meer de Aachener Paramenten-Handlung en Kunststickerei en bij Javaux-Gérard in Luik, terwijl Leo Peters, afkomstig uit Venlo, het familiebedrijf verplaatste naar Kevelaar, met volledig behoud van zijn Limburgse klandizie (zie vaandels tussen 1910 en 1933).

Inderdaad bleven familiebedrijven, en later zelfs éénvrouwbedrijven, zeer belangrijk naast de nonnencongregaties. In de jaren twintig vestigde Mathieu Lommen zich in de mijnstreek, waar zijn gezinsatelier een toonaangevend fabrikant van beschilderde vlaggen met een eigen, figuratief-symbolistische stijl werd. Onder zijn afnemers bevonden zich kerkelijke groeperingen (Credo Pugno), schutterijen, stands- en mijnwerkersverenigingen (afb. 10). Tekens des tijds: halverwege de jaren vijftig werd het bedrijf stilgelegd wegens teruglopende opdrachten. In de jaren zestig en zeventig dienden zich wel naald- en textielkunstenaressen aan zoals Janneke Laheij en de bekende Hildegard Brom-Fischer. En tot in lengte van jaren bleef het éénvrouwsbedrijf van Riek Vermeulen-Joosten in Sevenum productief. Terwijl de vraag vanuit mijnwerkersvakbonden en standenverenigingen begon te tanen, bleven de vrijetijdsverenigingen zoals harmonieën/fanfarses en schutterijen wel degelijk actief, en op gezette tijden moest een versleten vaandel vervangen worden.

Afbeelding 10. Vlag van de Sloveense mijnwerkersvereniging St. Barbara, Brunssum, 1925-26. Illustratief ontwerp met elementen uit de affichekunst van de art nouveau, ontwerp Mathieu Lommen. Techniek: beschilderde zijde.

Kortom, de geschiedenis van de vaandelproductie, met haar talrijke raakvlakken met andere cultuur- en economisch-historische terreinen, nodigt uit tot verder onderzoek.

Ruimte en tijd: De fijnmazigheid en het verloop van de Limburgse sociabiliteit

Bij het geo-taggen van de verenigingslocaties kwam op frappante wijze naar voren hoe sterk deze verworteld waren in kleinschalige woonkernen. Abdissenbosch, Altweerderheide en Nieuwenhagerheide zijn de plekken waar men zich mee identificeert, en, in de stedelijke gebieden, Biesland, Sint-Pieter, Wolder en Caberg; Spekholzerheide, Gracht, Holz en Bleijerheide; Heerlen-Vrank, Molenberg, Meezenbroek en de Kakert. In het repertorium van plaatsnamen met geotags (standaardlijsten staan de internetgebruiker ter beschikking) moesten nogal wat plaatsnamen worden toegevoegd die voorheen door de mazen van het net waren geglipt.

Dat gaf te denken. De traditionele vrijetijdsverenigingen (harmonieën/fanfarses, zangkoren, schutterijen) waren vaak op parochieel geschied, en hun geografische spreiding beantwoordt dan ook aan de fijnmazige parochiestructuur die het dichtbevolkte, door en door katholieke Limburg kenmerkte. Dat is op zich weinig verrassend. Opmerkelijker is het dat die structuur zich ook in de decennia van de modernisering, verstedelijking en industrialisering heeft doorgezet. Waar nieuwbouwwijken voor mijnwerkers worden gebouwd, komt al gauw een rectoraat of patronaat, geïnspireerd vanuit het Rerum-Novarum-katholicisme; daaromheen bloeien dan op hun beurt de kerkelijke broederschappen en vrijetijdsverenigingen op, hetgeen dan in de vaandelproductie wordt gedocumenteerd. Bij alle modernisering en schaalvergroting van de woon- en werkruimte blijft een dorpse associatie met de kleinschalige lokale gemeenschap gehandhaafd. Daarmee komt alweer een gegeven uit de data naar voren dat uitnodigt tot dieper gravend onderzoek.

Zoals al in de inleiding van dit artikel gesteld, vormen de vlaggen en vaandels een goede historische standmeter van de Limburgse sociabiliteit. Ongeveer 60 procent van de exemplaren is redelijk goed dateerbaar: variërend van een precies aangegeven tijdstip van ingebruikname tot een redelijk betrouwbare gissing op basis van stijl of externe indicaties. De verdeling in de tijd is natuurlijk ook mede bepaald door het toeval van behoud of teloorgang; oude exemplaren zullen vaker uit beeld verdwijnen maar worden in de laatste decennia hoger geschat om

hun antiquarische waarde. De cijfers dienen dus met enige terughoudendheid te worden geïnterpreteerd. Maar de curve die naar voren komt is niettemin veelzeggend.

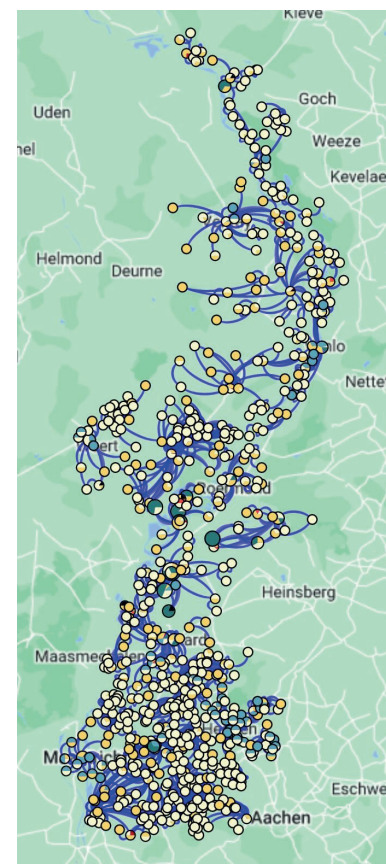
De cijfers spreken voor zich: eenkrachtige stijging van het begin van de twintigste eeuw, met een hoogtepunt in de jaren dertig en vijftig; die 'piek' hangt samen met het opkomende mijnwezen met zijn vak- en vrijetijdscultuur. Een redelijk bruuske daling kenmerkt de jaren zestig, met hun veranderende, meer commerciële vrijetijdscultuur, en daarna een geconsolideerde, meer bescheiden productie. Bij de recente productie gaat het vaak om vervanging van oude, versleten exemplaren; deze productie is dan ook een indicatie, niet van nieuwe oprichtingen, maar veeleer van de aanhoudende vitaliteit van bestaande vrijetijdsverenigingen. Hoe dan ook: het Rijke Roomsche leven rond midden van de twintigste eeuw vormt ontegenzeggelijk een beeldbepalende bloeiperiode in de regionale cultuur van Limburg, met de jaren vijftig als hervatting van de patronen van de door de bezetting onderbroken jaren dertig. Dat spoort aan tot verder, vergelijkend onderzoek (regionaal gedifferentieerd binnen Limburg; buiten Limburg met andere regionen).

Technische implicaties: Netwerkvertakkingen, netwerkproliferatie en Linked Data

Kort samengevat bleek gaande het project dat twee sets van metadata (vervaardigers en lokaliteiten) die aanvankelijk alleen als bijkomende achtergrondgegevens waren bedoeld, zelf historisch belangwekkend waren; ze veranderden als het ware van metadata in zelfstandige data. Zoiets is kenmerkend voor relationele databases: ad-hoc gerepertorieerde, illustratieve gegevens kunnen opeens blijken onderdeel uit te maken van een op zich belangrijk historisch fenomeen. Terwijl de lijst van verenigingen en hun standplaatsen eerder als ancillaire metadata bij de vlag- en vaandelcultuur waren opgezet, kwam nu een onderzoek-uitdaging naar voren rondom de Limburgse sociabiliteit. Vanuit het Centre Céramique werd gesignaleerd dat het Limburgs verenigingsleven zichzelf niet alleen door middel van vlaggen en vanden en public manifesteerde, maar ook met semi-formele publicaties – nieuwsbrieven, feestprogramma's en jubileumboekjes, die we samenvattend als 'Grijze Literatuur' betitelen. Bibliografisch leek het veelbelovend om de lijst van Limburgse verenigingen die in de DRAPO-context tot stand was gekomen te gebruiken als startpunt voor een project over 'Grijze Literatuur' en de drukwerkproductie vanuit de Limburgse

sociabiliteit. Natuurlijk moet de lijst van verenigingen daarvoor aanzienlijk worden uitgebreid (niet elke club die een feestprogramma drukt had ook een vaandel), maar het begin lag er. De mogelijkheid van zo'n bibliografische en boekhistorische uitbouw van het DRAPO-project (Grijze Literatuur als uiting van sociabiliteit) wordt momenteel onderzocht.

Deze zwaan-kleef-aan-logica (aan elke dataset, elk netwerk, hangen metadata vast waardoor het bij andere datasets en netwerken aanhaakt) stellen we ook vast bij de door het SHCL samengestelde lijst van fijnmazige Limburgse plaatsnamen. In samenwerking met AEZEL (<http://aezel.eu>), dat al eerder een alfabetische gehuchtenlijst had samengesteld, heeft het SHCL die lijst relationeel gemaakt en ge-geotagged (afb. 11).

Afbeelding 11. Geo-visualisering van Limburgse woonkernen en hun bestuurlijke verbanden.

[<https://nodegoat.maastrichtuniversity.nl/viewer/p/5/2835/types/all/geo/>]

Wat heb je daaraan? Het antwoord luidt dat een dergelijke verrijkte namenlijst kan dienen voor talrijke soorten van historisch onderzoek in de provincie Limburg. Het SHCL oogst vanuit het DRAPO-project een algemeen inzetbare thesaurus die toekomstig Limburgs onderzoek ten goede kan komen; wat ook de aard van het specifieke onderzoek is, elke plaatslokalisering kan in de toekomst gebruik maken van de door het SHCL vervaardigde, online beschikbare Limburgse plaatsnamenthesaurus. Van de weeromstuit betekent dit dat elke aldus gebruikte plaatsnaam de gelinkte historische fenomenen kan tonen en met elkaar in verband kan brengen. De plaatsnaam, eenmaal in verschillende projecten ge'tagd', vormt dan een knooppunt voor diverse historische thema's, of het nu gaat om sociabiliteit, landbouwontwikkelingen, kasteel- of bewoningsgeschiedenis, ruilverkavelingen of wegenbouw.

Vanuit de kleurrijke anekdotiek van de Limburgse vlaggen- en vaandelcultuur naar een toekomst van zogeheten 'Linked Open Data': het DRAPO-project bewijst eens te meer dat we veel kunnen leren van ons instrumentarium.